

Isabelle Berry-Chikhaoui,
Agnès Deboulet

(επιμέλεια)

*Les Compétences des citadins
dans le monde arabe:
penser faire
et transformer la ville*

Editions Karthala,
2000, σ. 406

Το βιβλίο *Οι δεξιότητες των κατοίκων στον αραβικό κόσμο: σκέψη, δημιουργία και μεταμόρφωση της πόλης* μελετάει τις δεξιότητες των κατοίκων στις πόλεις του αραβικού κόσμου, τις οποίες εντάσσει στο γενικότερο πλαίσιο των πόλεων του Νότου. Πόλεις που, αν και έχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους, έχουν κοινό στοιχείο «το ανακάτεμα χρονικών και χωρικών σημείων αναφοράς, ανακάτεμα το οποίο οφείλεται στις σχετικά πρόσφατες ραγδαίες δημογραφικές εξελίξεις αλλά και στις ταχείες μεταλλάξεις των τρόπων διαχείρισης του χώρου και την εναλλαγή των καθεστώτων συσσώρευσης».

Η προσέγγιση που προτείνουν οι συγγραφείς του βιβλίου παρακολουθεί την κατασκευή της πόλης από τη μεριά των κατοίκων, οι οποίοι θεωρούνται όχι μόνο αποδέκτες του αστικού φαινομένου, αλλά εξίσου και παραγωγοί και δημιουργοί διαφόρων αστικών μοντέλων που αποτυπώνονται στο χώρο της πόλης. Η πόλη ως παραγόμενο της ατομικής και συλλογικής δράσης των κατοίκων της, σε αλληλεπίδραση με τις κοινωνικές και πολιτικές δομές της.

Υποκείμενο του βιβλίου ο απλός κάτοικος (*citadin ordinaire*), όρος δανεισμένος από τον de Certeau (βασική θεωρητική αναφορά των συγγρα-

φών),¹ που περιγράφει τον καθημερινό άνθρωπο που δεν έχει ισχυρούς πόρους και πρόσβαση στη θεσμική εξουσία.² Ο κοινός κάτοικος δεν έχει –ή δεν του αναγνωρίζονται– ιδιαίτερες αρμοδιότητες σε ό,τι αφορά στη λήψη αποφάσεων και τη διοίκηση της πόλης του. Η δράση των κατοίκων καταγράφεται σε όλα τα πεδία της καθημερινότητάς τους, καταγραφή που εντάσσεται συνειδητά σε μια προσπάθεια άμβλυνσης του διαχωρισμού ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας.

Όπως υποστηρίζουν οι επιμελήτριες του βιβλίου, ο λόγος που αρθρώνεται μέσα από τις μελέτες που παρουσιάζονται τοποθετείται ενάντια σε έναν κυρίαρχο λόγο για την αραβική πόλη –και κατ' επέκταση για τις πόλεις του Νότου– που εκφέρεται αρνητικά ως προς τον τρόπο ανάπτυξης της, χρησιμοποιώντας όρους όπως άρνηση της πόλης, αναρχία, ανομία, χάος κ.λπ. Φορείς αυτού του λόγου είναι η παλιά αστική ελίτ και οι μεσαίες ανερχόμενες τάξεις. Αντίθετα, το βιβλίο αυτό υπερασπίζεται τις πρακτικές των μεταναστών από τις αγροτικές περιοχές, των πιο λαϊκών τάξεων και αδύναμων ομάδων, αλλά και την πολλαπλότητα της έννοιας του κατοίκου της πόλης, ενάντια σε ένα μονοδιάστατο «μοντέλο» πολίτη και κατοίκου που επιβάλλεται από τα πάνω.

Το εύρος που αποδίδουν στην έννοια *δεξιότητες* (*compétences*) αντικατοπτρίζει και την ευρύτητα των προσεγγίσεων που περιλαμβάνονται στο βιβλίο: άλλωστε το ερώτημα τι αποτελεί δεξιότητα για τους κατοίκους των πόλεων αποτελεί μεγάλο μέρος της θεωρητικής κουβέντας που παρουσιάζεται.

Η δεξιότητα είναι στενά συνδεδεμένη με την *εμπειρία*, τη συσσω-

ρευμένη κοινωνική γνώση, το *habitus* όπως το εισήγαγε ο Bourdieu.³ Είναι συνδεδεμένη με την ατομική και κοινωνική διαδρομή που κάνουν τα άτομα κατά τη διάρκεια της ζωής τους, το οποίο σημαίνει ότι η *σχέση του κατοίκου με τους χώρους της πόλης καθορίζεται σε συνάρτηση με το σύνολο των χώρων που έχει βιώσει, έχει φανταστεί, έχει επιθυμήσει ή περιμένει...* Εξαρτάται τελικά από την αναπαράσταση της πόλης του και της πόλης γενικότερα, από την αντίληψή του για το δικαίωμα του στην πόλη, από την πρόσβαση σε κοινωνικές και αστικές υποδομές, από την πρόσβασή του στην εξουσία.

Μεγάλη σημασία έχουν και οι γλωσσικές δεξιότητες, η αναστοχαστική ικανότητα που έχει ο κάτοικος να κατανοεί και να εκφράζει, να διατυπώνει δημόσια την κοινή (σε αντίθεση με την επιστημονική) γνώση του κόσμου, μια θεωρητική συζήτηση που βασίζεται στον Giddens.⁴

Οι δεξιότητες είναι τα εργαλεία με τα οποία τα βγάζει πέρα ο κάτοικος της πόλης, ατομικά ή συλλογικά, έρχεται αντιμέτωπος με τα προβλήματα της καθημερινότητας, διατυπώνει και διεκδικεί το δικαίωμά του στην πόλη, κινητοποιείται απέναντι στην εξουσία.

Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα ενός προγράμματος με τίτλο «οι τέχνες του πράττειν των κοινών κατοίκων της πόλης: δεξιότητες και μαθητείες (*apprentissages*) της πόλης στον αραβικό κόσμο», που διήρκεσε τέσσερα χρόνια, με τη συμμετοχή ιδρυμάτων και ερευνητών από διάφορες αραβικές χώρες. Το συντονισμό είχε το κέντρο URBAMA του Πανεπιστημίου της Tours⁵ και το ίδρυμα IRMC

1. De Certeau, M. (1990), *L'Invention du quotidien*, I. «Arts de faire», Paris: folio/essais.

2. Ορισμός για τον απλό άνθρωπο που δίνει ο Σεραφίμ Ι. Σεφεριάδης στο άρθρο «Συνγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27: 10, Μάιος 2006.

3. Bourdieu, P. (1972), *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédée de Trois études d'ethnologie kabyle*, Genève: Droz.

4. Giddens, A. (1987), *La Constitution de la société. Eléments de la théorie de la structuration*, Paris: PUF.

5. URBAMA: Κέντρο Μελετών και Ερευνών για την Αστικοποίηση στον Αραβικό Κόσμο, CNRS / Πανεπιστήμιο της Tours, www.univ-tours.fr/urbama/entree.html.

της γαλλικής πρεσβείας στην Τυνησία.⁶ Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων χρόνων έγινε προσπάθεια καθιέρωσης ενός ερευνητικού δικτύου και πραγματοποιήθηκαν αρκετές συναντήσεις εργασίας, όπου συζητήθηκε και διαμορφώθηκε το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας. Το πρόγραμμα τελείωσε με ένα διεθνές συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Τυνησία το 1997, και από τα πρακτικά αυτού του συνεδρίου προέκυψαν και τα περιεχόμενα του βιβλίου.

Στο βιβλίο έχει γίνει μια προσπάθεια περαιτέρω επεξεργασίας των θεμάτων που παρουσιάστηκαν. Έτσι, το βιβλίο ξεκινάει με μια ενδιαφέρουσα εισαγωγή που παρουσιάζει τον τρόπο δουλειάς του δικτύου και το θεωρητικό υπόβαθρο όπως διαμορφώθηκε μέσα από τις συναντήσεις, αλλά επίσης δίνει κάποια στοιχεία για το γενικότερο κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξης των αραβικών πόλεων, τα οποία διαβάζοντάς τα ο Έλληνας αναγνώστης θα έβρισκε πολλά κοινά σημεία με τη δική μας πραγματικότητα. Όπως, για παράδειγμα, την παρουσία και απουσία της κεντρικής διοίκησης στην ανάπτυξη των πόλεων, το ρόλο της οικογένειας και των κοινωνικών δεσμών στην προσαρμογή των εσωτερικών μεταναστών από τις αγροτικές περιοχές, την αυθαίρετη δόμηση με πανωσκήματα, κλεισμο ημυπαιθρίων, πρασιών κ.ά., την πρόσβαση στην εξουσία μέσω πελατειακών και άλλων ανεπίσημων δικτύων, τη λύση των προβλημάτων σε ατομικό επίπεδο παρά μέσα από μετωπική συλλογική διεκδίκηση και διαπραγμάτευση με τους θεσμούς. Θα έβρισκε όμως και διαφορές, όπως ότι το αραβικό κράτος, ταυτόχρονα με την πολιτική του *laissez-faire*, εκφράζει την παρουσία του στο χώρο της πόλης με την κατασκευή εργατικών κατοικιών και νέων περιοχών στα όρια των πόλεων,

με μεγάλα προγράμματα ανάπλασης και με την ισχυρή καταστολή που μέχρι πρόσφατα απέτρεπε –σχεδόν απαγόρευε– οποιαδήποτε δημόσια συλλογική δράση.

Ο κύριος κορμός του βιβλίου χωρίζεται σε τρεις ενότητες, στις οποίες ομαδοποιούνται διαφορετικές μελέτες περίπτωσης από διάφορες πόλεις του αραβικού κόσμου. Η θεωρητική συζήτηση που έγινε στα πλαίσια του ακαδημαϊκού δικτύου παρουσιάζεται με ένα συνθετικό άρθρο στο τέλος κάθε ενότητας και στο τέλος του βιβλίου συνολικά. Το βιβλίο κλείνει με ένα άρθρο για τις προοπτικές της έρευνας σε αυτό το πεδίο, τι προκύπτει δηλαδή ως ερευνητική ανάγκη μετά από το σεμινάριο, αλλά και τι έλειπε από την έρευνα που έγινε.

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη ενότητα έχει τίτλο «Οι τέχνες της κατασκευής και η επινόηση της πόλης». Μελετά τις *αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές* δεξιότητες των κατοίκων, στρέφοντας την προσοχή στις πιο μικρές κλίμακες του αστικού χώρου, την οικιακή σφαίρα, αλλά και την παραγωγή του δημόσιου χώρου, ως τόπου καθημερινής επαφής, συνάντησης, ανταλλαγής και χαλάρωσης. Το άρθρο «Η Μεδίνα,⁷ μια τέχνη της κατασκευής» μελετά τη σχέση του δομημένου περιβάλλοντος με τους τρόπους κατοίκησης και τις κοινωνικές δομές. Τα δύο επόμενα άρθρα, «Δεξιότητες κατοίκησης» και «Επαναδιαμόρφωση του χώρου», έχουν θέμα την οικειοποίηση και τις παρεμβάσεις των κατοίκων σε τυποποιημένα κτήρια μαζικής κατοικίας. Ακολουθεί ένα άρθρο για τον κτηριοδομικό κανονισμό ως ρυθμιστή της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας και το πώς αντιλαμβάνονται ο κάτοικος τις «εκ των άνω» επιβεβλημένες ρυθμίσεις στην κατασκευή. Τέλος, το άρθρο «Από το μνημειωδή συμβολισμό στην επινόηση ενός δημόσιου χώρου» μιλάει για

την επαναδιεκδίκηση δημόσιων χώρων της πόλης μέσα από καθημερινές πρακτικές.

Η δεύτερη ενότητα έχει τίτλο «Κινητοποίηση των κοινωνικών δεσμών και δημιουργία των αστικών περιοχών». Μελετά τις χωρικές σχέσεις που συναντώνται και διαπλέκονται σε διάφορες καταστάσεις, το ρόλο της οικογένειας, τη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων μέσα από τη γειτνίαση, την έννοια της κοινότητας. Μια νέα περιοχή 30.000 κατοικιών στην περιφέρεια του Καΐρου με ημιτελείς δημόσιες υποδομές είναι το αντικείμενο μελέτης του πρώτου άρθρου. «Κινητοποίηση των κατοίκων και κατασκευή της γειτονιάς» ο τίτλος του δεύτερου άρθρου, που μελετά τη σχέση των κοινωνικών δεσμών που αναπτύσσονται σε συνθήκες εγγύτητας και τη δημιουργία της αίσθησης της κοινότητας. Ακολουθεί μια μελέτη για μια ιδιαίτερη κοινωνική στιγμή όπως το Ραμαζάνι, το οποίο αλλάζει τους ρυθμούς της καθημερινής ζωής και τη χρήση των χώρων της πόλης. Τέλος, μια σειρά από άρθρα παρουσιάζουν περιπτώσεις αυθαίρετων γειτονιών είτε σε νέες περιοχές χτισμένες σε αγροτική γη, είτε στο κέντρο πυκνοκατοικημένων πόλεων όπως το Κάιρο. Εστιάζουν ιδιαίτερα στον καθοριστικό ρόλο των δικτύων αλληλοϋποστήριξης κατά την εγκατάσταση νέων κατοίκων, τη λύση καθημερινών προβλημάτων, τη διαχείριση άτυπων περιοχών με τη δημιουργία υποδομών, την καθαριότητα κ.λπ.

Η τρίτη ενότητα, με τίτλο «Οι κάτοικοι απέναντι στην πολιτική και τη διαχείριση του χώρου», προσεγγίζει το βασικό ερώτημα της σχέσης με την πολιτική, παρατηρώντας διαφορετικές μορφές κινητοποίησης, ατομικής ή συλλογικής, των κατοίκων που βρίσκονται αντιμέτωποι με ρυθμίσεις, αστικά προγράμματα και έργα με τα οποία διαφωνούν: οι πολίτες απέναντι στα σχέδια του κράτους και των υπόλοιπων ισχυρών παικτών, θεσμών ή μη. Στα δύο πρώτα άρθρα παρουσιάζονται αντιδράσεις και κινή-

6. IRMC: Ινστιτούτο Έρευνας για το Σύγχρονο Μαγκρέμπ, γαλλική πρεσβεία στην Τύνιδα, www.irmcmaghreb.org.

7. Ιστορικός πυρήνας της αραβικής πόλης, ακρόπολη.

ματα πολιτών απέναντι σε προγράμματα ανάπτυξης περιοχών της πόλης. Το πρώτο στην Τυνησία σε μια περιοχή κατοικίας και το δεύτερο στην πόλη Φες στο Μαρόκο, ενάντια στη διάνοιξη οδικών αρτηριών ταχείας κυκλοφορίας στο κέντρο. Το τρίτο άρθρο της ενότητας, «Οι κάτοικοι μαθαίνουν να φτιάχνουν την πόλη», παρακολουθεί την εξέλιξη των δεξιοτήτων και στρατηγικών διαπραγμάτευσης των κατοίκων στη συνδιαλλαγή τους με τη δημόσια εξουσία σε μια νέα άτυπη λαϊκή γειτονιά στην Αίγυπτο. Στο τελευταίο άρθρο μελετώνται οι συλλογικές δεξιότητες, η ανάδυση της κοινωνίας των πολιτών και η κοινωνική διαμεσολάβηση στην αστική διοίκηση.

Τελειώνοντας το βιβλίο ο αναγνώστης έχει περιπλανηθεί από την ιστορική Μεδίνα της Τυνησίας στις άτυπες γειτονιές του Καΐρου, όπου μεταναστεύουν κάτοικοι της Άνω Αιγύπτου, σε νέες περιοχές κατοικίας στις περιφέρειες των πόλεων σχεδια-

σμένες από το κράτος, στις μνημειακές αναπλάσεις της περιοχής μπροστά από το μεγάλο Τζαμί της Καζαμπλάνκας...

Είναι αλήθεια ότι στο σύνολό τους οι μελέτες δίνουν αποσπασματικά θραύσματα από διαφορετικές πραγματικότητες που συνυπάρχουν στις αραβικές πόλεις, και δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς. Πολλές φορές τα όρια ανάμεσα στις ομαδοποιήσεις που γίνονται χάριν της οργάνωσης της συζήτησης και παρουσίασης της δουλειάς είναι δυσδιάκριτα, άλλωστε οι κάτοικοι της πόλης είναι φορείς πολλαπλών ταυτοτήτων και μέτοχοι σε αλληλοδιαπλεκόμενες καθημερινές πραγματικότητες, συνδέοντας έτσι το ατομικό με το συλλογικό, το ιδιωτικό με το δημόσιο, το κοινωνικό με το πολιτικό. Ακόμα και οι ματιές των μελετητών διαφέρουν, ο τρόπος που θέτουν τα ερωτήματα και τα εργαλεία ανάλυσης που χρησιμοποιούν. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας συλλογι-

κής έρευνας, μιας έρευνας δηλαδή που παράγεται με την τριβή με τον άλλο, με το πεδίο, με νέες αναγνώσεις και διαφορετικές απόψεις, και με αυτή την έννοια δεν ολοκληρώνεται ποτέ. Η συνύπαρξη όμως διαφορετικών προσεγγίσεων φωτίζει τις πολλαπλές πλευρές του ζητήματος και δίνει εργαλεία για περαιτέρω έρευνα σε αυτή την κατεύθυνση.

Είναι ένα βιβλίο που έχει μεγάλο ενδιαφέρον τόσο από άποψη περιεχομένου αλλά κυρίως από άποψη μεθοδολογίας, τρόπου οργάνωσης και παρουσίασης των περιεχομένων. Είναι γραμμένο στα γαλλικά και μπορεί να βρεθεί από το διαδίκτυο. Για τους Έλληνες ερευνητές θα μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για ανάλογες προσεγγίσεις των ελληνικών πόλεων, που είναι πόλεις του Νότου (;) και αυτές.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΙΑΤΙΤΣΑ

Υποψ. διδάκτωρ,

Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ